

1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'de Devletçiliğe Geçiş

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BULUT*

Özet: Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden ilk yıllarda uygulanan ekonomi politikalarına ilişkin ilkeler 1923'te yapılan İzmir İktisat Kongresiyle şekillenmiştir. 'Liberal' eğilimli olarak nitelendirilebilecek bu politikalar 1930'lu yıllara kadar devam etmiştir. Ancak bu dönemden itibaren Türkiye'de devletin ekonomide çok önemli rol aldığı ve 'devletçilik' olarak adlandırılan uygulamalara geçilmiştir. Bu makalede, ilgili dönemde Türkiye'de devletçilik uygulamalarına geçilmesindeki iç ve dış dinamikler, diğer bir deyişle ekonomideki bu yeni uygulamanın temel gerekçeleri tartışılmaktadır. Bununla birlikte ilk devletçilik uygulamalarının sonuçları da belli ölçüde değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Devletçilik, ekonomik buhran, ekonomik politika, sanayileşme, sanayi planı

Giriş

Dünyada her şey çok hızlı bir şekilde değişmektedir. Son yüzyılda içinde yaşadığımız gezegenin tanıkları her alanda önemli değişikliklerle karşılaştılar. Teknolojik alanda olduğu kadar siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda da dünya coğrafyası üzerinde önemli değişiklikler ortaya çıktı. Reel ekonomi ile parasal ekonomi arasındaki farkın artması dünya ekonomisinde önemli sorunların ortaya çıkması hatta bu sorunların ekonomik krizlere neden olması ekonomistlerin ve ülke yöneticilerinin işini giderek zorlaştırmaktadır. Özellikle son dönemlerde dünya para ve finans piyasalarındaki gelişmelere bağlı olarak belli bölgelerde (Uzak Asya ve Güney Amerika gibi) ekonomik krizlerle karşılaşıldı. Bu krizler dünya-

kent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi / ANKARA
mbulut@bas Kent.edu.tr

biitig ♦ Bahar / 2003 ♦ sayı 26: 77-101

©Ahmet Yesevi Üniversitesi Müttevelli Heyet Başkanlığı

nın diğer bölgelerindeki ekonomilerini de etkiledi. Türkiye'nin de bu krizlerden belli ölçüde etkilendiği konusunda kuşku yoktur. Bu etkilenme bugün olduğu gibi dün de söz konusuydu. Bu çalışmada 1929 dünya ekonomik krizinin Türkiye'deki uygulamalara yansımaları üzerinde durulacaktır.

Son yüzyılda ülkeler arasındaki ekonomik yarış giderek hızlandı ve sonuçta ekonomik kalkınma ve gelişmede de dünya ülkeleri arasında önemli düzeyde farklılaşmalar ortaya çıktı. Bu ekonomik gelişme ve farklılaşmaların arkasında bir çok neden olduğu bilinmektedir. Ancak bu nedenlerin en önemlilerinden biri şüphesiz izlenen ve uygulanan ekonomik politikalarıdır.

Dünyada tüm bu olup bitenleri Türkiye'nin ne derece izlediği ciddi bir tartışma konusudur. Açık olan şudur ki Türkiye hızla gelişen ülkeler arasındaki ekonomik yarışta istenen düzeye ulaşmamıştır. Bunun en önemli nedeni, Cumhuriyet'in kuruluş yıllarında (1923-1938) dünyadaki değişime paralel olarak gerekli esnekliği gösterip ekonomik politikalarda da gerekli değişiklikler uygulandığı halde, o dönemlerden sonra Türkiye'nin dünyadaki değişime göre gerekli zamanda gerekli olan esnekliği gösterip ülke ve toplum koşullarına uygun olan etkin ve verimli ekonomik politikaların uygulanmaması ya da uygulanamamış olmasıdır. Bu durumda Türkiye'de 1923-1938 yılları arasında uygulanan ekonomik politikaların iç ve özellikle de dış dinamiklerinin yeniden gözden geçirilmesi bir zorunluluk arz etmektedir.

Türkiye'de 1923-1938 yılları arasında uygulanan ekonomi politikalarının gerekçelerini oluşturan temel etkenler olarak düşünülebilecek iç ve dış ekonomik değişim, yaklaşım ve gerçeklerin bilinmesi, günümüz Türkiye'sindeki ekonomik politikaların belirlenmesi ve uygulanması konusuna da belli düzeyde ışık tutacağı açıktır. Bu çalışmada özellikle 1930'lu yıllarda, dış dünyada ortaya çıkan değişimler üzerinde durulacak, sonra da Türkiye'de meydana gelen ekonomik değişim ve yaklaşımlar değerlendirilecektir.

Türkiye'de hâlâ ekonomide gerçekleştirilemeyen yapısal reformlar ve bu bağlamda devam eden özelleştirme çabası ve tartışmaları açısından

1930'lu yıllarda hayata geçirilen ekonomik politikaların iç ve dış etkenlerinin ortaya konması ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü kamu iktisadi teşebbüslerinin (KİT) temelleri, ilgili dönemde atılmıştır. KİT'leri doğuran ekonomi politikası tercihinin yapılmasında etkili olan iç ve dış ekonomik ve siyasal koşulların araştırılması, Türkiye'nin son dönemlerde dış dünyadaki dinamiklere bağlı olarak girdiği yapısal değişim açısından da ayrıca öneme sahip bulunmaktadır.

DÜNYA EKONOMİK BUHRANI

Dünyanın 1929'da karşılaştığı ekonomik buhranın oluşmasında bir çok etken rol oynamıştır. Bunalımın genel görünümü fiyatların düşmesi ve durgunluk olduğuna göre, aşırı üretim veya satınalma gücünün bunun altında kalması gibi bir durum söz konusudur. Bunalımı doğuran neden; ABD'nin Birinci Dünya Savaşından bazı kayıpları olmakla birlikte, diğer ülkeler arasından en güçlü ülke olarak çıkmasıdır. Ülkelerin bedellerini ödeyerek veya ABD'nin kredileri karşılığında savaş araçları siparişleri vermeleri ABD sanayiini güçlendirmiş, tarımsal mallar almaları da ABD tarımının gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu dönemde Avrupa altın stokları ABD'ye akmış, bu gelişmenin de etkisiyle Avrupa, altın ve altına dayalı para sistemini terketmek durumunda kalmıştır. Sonuçta, stoklarını yitiren ve ABD'den büyük borçlar almış bulunan Avrupa, savaştan sonra da satınalma gücü düşük olduğundan, ABD'den mal ithal edememiştir (Kuyucuklu 1985: 249).

Dünya Ekonomik Bunalımı ABD'den sonra Avrupa'ya geçmiş ve Avrupa ülkelerini de derinden etkilemiştir. Bunalımdan en çok etkilenen ülkelerden biri de Almanya'dır. Birinci Dünya Savaşından sonra, ABD ve İngiltere'den aldığı kredilerle ekonomisini canlandırmaya çalışan Almanya, kredileri kesilmesinden sonra birçok alanda üretime ara vermiştir. Bu gelişmeler sonrasında işsizlik artacak, tüketim azalacak ve mali olanaklar; Almanya'nın para sistemi diğer ülkelere göre ekonomik faaliyetlere bağlı olduğundan, oldukça sınırlı kalacaktır. Almanya'yı yaşatan ihracat da bu gelişmeler sonrasında yavaşlayacaktır (Hamitoğulları 1986: 258).

Almanya'ya göre bunalımdan daha az etkilenen İngiltere de bunalımla beraber, iki büyük çıkmazla karşılaşmıştır. İngiliz ulusal parası aşırı değerlenmiş, üretim yapısı (sermaye malları ve teçhizatı) ise yaşlanmıştı. Bu durum da uluslararası ticarete uyum sağlayamama ve işsizliğin artması sonucunu doğuruyordu. Ülkenin ihracatı giderek azalıyor, ithalatı artıyor, ücretler seviyesi nisbeten yüksek ve Birinci Dünya Savaşı, yabancı ülkelerdeki sermayesinin bir kısmını kaybettiriyordu.

Fransa ise, oransal olarak daha az endüstrileşmiş olduğu için, daha az kredi kullanmış ve bu ekonomik bunalımdan ABD, İngiltere ve Almanya'ya göre daha az zararlı çıkmıştır. Yukarıda da işaret edildiği gibi, birçok nedenden kaynaklandığı ileri sürülen 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın temel nedenleri şunlardır (Ersoy 1990: 266):

- Birinci Dünya Savaşının belli bir döneminde devreye giren ve savaşın seyrini değiştiren ABD'de spekülasyon davranışlarının kredi enflasyonuna yol açması ve söz konusu ülkenin olanaklarını aşan oranda iç ve dış kredilerin spekülasyon alanlarına yöneltilmesi,
- ABD'de ve dünyada para-banka sisteminin savaş sonrası gelişmelere cevap verecek bir yapıya sahip olmaması ve uluslararası mali yapının yetersiz olması,
- Hem Batı ülkelerinde, hem de Batının ekonomik nüfuz bölgelerinde gelir dağılımındaki dengesizliğin savaş sonrasında arzın artırılmasında temel etken olan talebin artmasını olumsuz etkilemesi,
- Batı ülkelerinde savaş sonrası karşılaşılan ekonomik sorunların çözümünde devletin düzenleyici ve müdahale edici görevlerini belirleyen ekonomik politikaların çerçevesini çizecek kural ve kurumların bulunmamasıdır.

Sayılan bu ve bunun gibi birçok nedenden kaynaklanan Dünya Ekonomik Buhranı, ABD'den başlayarak bütün Avrupa ülkelerindeki yatırımları durdurdu. Herkes parasına sahip çıkarak bir yere ve herhangi bir işe yatırmayarak, hatta bankalara da vermeyerek yanında saklama yoluna gitti. ABD'de başlayan ekonomik gerileme, her tarafta işsizliği arttırdı; üretim ve milli gelirden önemli gerilemelere yol açtı. ABD ve İngiltere başta olmak üzere Avrupa'da işsizlik oranı % 25'in üzerine çıktı. ABD'de

GSMH, 1929'da 104,4 milyar dolardan, buhranın baskısını en ağır hissettirdiği 1933'te cari fiyatlarla 56 milyar dolara düştü (Ulutan 1975: 467).

Buhranın etkisiyle dünya genelinde fiyatlar düştü. Her tarafta iflaslar, ağır üretim daralması, açlık ve sefalet hakim oldu. Adeta insanlık, XIX. yüzyıl başlarında Malthus'un (1914) işaret ettiği gibi varlık içinde yokluk çekmeye başlamıştı. Ümitsizlik ve karamsarlık yaygınlaşmış, insanlığın kaderinin yeryüzünde yokluk, ızdırap çekmek olduğu kanaati bir kere daha gündeme gelmişti.

Bütün dünya, buhranın etkilerini yaşarken, iktisatçılar problemlerin çözümüne yönelik yaklaşımlar geliştiriyordu. Neo-klasik iktisatçılar büyük bir iyimserlikle liberalizmin savunuculuğunu yapmaya uğraşıyorlardı. Dünya savaşı sonrası devrenin ekonomik sıkıntılarını geçici piyasa aksaklıklarına, faiz hadleriyle ücretlerde yeterli elastikiyet sağlanamamasına bağlıyor ve hastalığı daha çok savaşın bozduğu para sisteminde arıyorlardı. Bu düşünceyle yapılan para reformları ise karşılaşılan güçlükleri daha da arttırmaktan başka bir şeye yaramıyordu. 1929 Buhranından sonra belli başlı ülkelerin paralarını devalüe etmeleri ve altın standardından ayrılmaları ise hastalığın çaresi olmak şöyle dursun, tam aksine buhranı daha çok derinleştirmiş, dünya ticaretini büsbütün daraltmış, işsizlik ve sefaletin yayılmasını hızlandırmıştı. Kısaca neo-klasik iktisatçılar klasik iktisadın geleneksel yaklaşımlarına paralel çözümleri öneriyorlardı. Bunlardan farklı olarak John Maynard Keynes (1883-1946) buhrandan kurtulmak için klasik yaklaşımlardan ayrılarak devletin ekonomiye müdahalesini gerekli görmüştür (Keynes 1936). İngiltere'de Keynes'in öteden beri ileri sürdüğü yaklaşımlar pek dikkate alınmamış, ancak 1929 yılındaki buhran İngiltere'ye de yansınca Keynes'in düşünce ve yaklaşımları önemsenmeye başlanmıştır (Kazgan 1993: 204). Konumuzun sınırlarını aşmamak için Keynes'in ileri sürdüğü yaklaşımlar hakkında çok detaya inilmeyecektir. Ancak zorunlu olarak belirtilmesi gereken şudur: Keynes geleneksel yaklaşımları yıkararak buhrandan kurtulmanın çaresinin devletin ekonomiye müdahalesiyle olanaklı olacağını ortaya koymuştur.

Şimdi 1929 yılı sonrasında 1938 yılına kadar, dünyada yaşanan ekonomik değişimleri ve bu değişimlere yönelik gelişen ekonomik yaklaşımları değerlendirmeye geçebiliriz.

BUHRANIN ETKİSİYLE EKONOMİDE YENİ YAKLAŞIMLAR

Dünya Ekonomik Buhranı, başta Keynes (1936) olmak üzere bazı iktisatçıları ve dikkatli devlet adamlarını, o zamana kadar süregelen ekonomik, sosyal, politik fikirlerin ve teorilerin ötesinde yeni bir anlayış aramağa zorlamıştır. Buhranın getirdiği ekonomik çöküntüden çıkabilmek ve değişik yapılar arasındaki dengeyi yeniden kurabilmek için, klasik liberalizmi reddeden ekonomik politikaların uygulanması yoluna gidilecektir.

Amerika Birleşik Devletleri'nde Roosevelt, New Deal¹ (Yeni Görüş), politikasıyla klasik liberalizmden ayrılırken, Fransa'da Laval'in izlediği ve olumsuz sonuç veren liberal politika, bu ülkede Sosyalist Halk Cephesi'ni iktidara getirecektir. Almanya'daki deflasyonun sosyal sonuçları Hitler'in iktidara gelmesini sağlayacak, Mussoloni de İtalya'da yönetime el koyacaktır. İngiltere'de ise, Ulusal Birlik Hükümetleri'nin "büyük demokrasi" si oluşacaktır. Bütün bu oluşumların, birçok temel farklılıklarına rağmen tek ortak noktaları; devlete, ekonomik hayatta giderek daha büyük bir rol verilmiş olması, o güne kadar uygulanan "liberal" politikaların aksine müdahaleci politikaların pratiğe geçirilmesidir (Hamitoğulları 1986: 260).

Devletin ekonomik hayata müdahale zorunluluğu düşüncesinin kabul edilmesiyle buhran ve bunu izleyen bir-iki yılda ABD' de Hoover yönetiminde ekonomiye bazı müdahaleler olmuştur. Ancak esas müdahale 1933'te yeni seçilen Başkan Roosevelt'in "New Deal" uygulamasıyla gerçekleşmiştir. New Deal 1935'e kadar ve ondan sonra olmak üzere, zaman bakımından iki bölüme ayrılmış; ilk dönemde özel kesimi cesaretlendirmek bakımından fiyatların yüksek tutulması hedeflenmiş, ikincisinde ise Çeşitli yollarla piyasaya daha çok müdahale edilerek, satın alma gücü kazandırılmaya çalışılmıştır (Kuyucuklu 1985: 251).

ABD'de "New Deal" in tarıma ve sanayiye yönelik çeşitli uygulamaları olmuş; Roosevelt para, kredi ve banka politikalarının yeniden düzenlenmesinde, tüketicilerin alım gücünü yükseltme, yatırımcılara güven verme ve ekonominin depresyondan kurtulmasını sağlama amaçlarını dikkate alarak devletin ekonomiye etkin müdahalesinin önünü açmıştır (Hamitoğulları 1986: 262).

Ekonomik Bunalımın ağır sonuçlarını hafifletmek ve ortadan kaldırmak üzere, ABD'de 1933'lerde başlatılan "New Deal" uygulaması, genel çizgileriyle olumlu sonuçlar vermiştir. Bununla, devletin ekonomik yaşama müdahalesi yoğunluk kazanmış, bu müdahale piyasa ekonomisini uygulayan ülkelerde, o tarihlere kadar görülmemiş boyutlara ulaşmıştır.

İngiltere'nin depresyondan gelişmeye doğru gitmek ve ekonomik faaliyetleri canlandırmak yönündeki müdahaleci politikası bu dönemde konjonktürel ve yapısal olmak üzere iki kısımdır. 1930 Ocak'ında İngiltere'deki İşçi Partisi Hükümeti'nin Keynes'in başkanlığında kurduğu komisyonda, ülke içinde yatırımların hızlandırılması, ihracata prim verilmesi, ithalatın kontrolü ve gümrüklerin yükseltilmesi öneriliyordu. İngiltere 1930'da yürürlüğe koyduğu Konut Kanunu ile sefalet mahallelerinin temizlenmesini teşvik ediyordu. Bu yolla 1931 ile 1933 yılları arasında ülkedeki inşaat faaliyetleri % 70 arttırılabildiği görülmüştür. 21 Eylül 1931'de İngiltere, Eylül 1931'den itibaren de İngiltere'nin dominyonları bir bir altın standardından ayrılmışlardır (Tekeli ve İlkin 1983,17). İngiltere altın standardından ayrıldıktan sonra sterlini serbest piyasa koşullarına bıraktı. Ancak sterlinin değerindeki aşırı dalgalanmaları önlemek için İngiliz Kambiyo Denkleştirme Fonu (Exchange Equalization Fund) kuruldu. Bu fonun görevi: serbest piyasada, yabancı paralar karşılığında sterlin alıp satarak İngiliz parasının istikrarını korumaktı (Seyidoğlu 1991: 597).

İngiltere, özellikle ekonomik çöküntüye en çok uğramış bölgeleri, 1934'te saptadığı "Development and Improvement Act" çerçevesinde geliştirmeye yönelecektir. 1937 yılından itibaren ise, söz konusu bu yoksullaşmış bölgelere gidecek özel firmalara devlet, mali yardımlar yapacaktır. Kalkındırılacak bu bölgelerdeki alt yapıyı da devlet üstlenerek, özel kesimin faaliyet alanlarını genişletmiş ve teşvik etmiştir (Youngson 1960).

Keynes'in 1929 Dünya Ekonomik Buhranının doğurduğu sorunların çözümündeki etkisi tartışmalıdır. Çünkü "İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi" (The General Theory of Employment, Interest and Money) adlı kitabını 1932'de yazmaya başlamıştı. Bu kitap ekonomistlerin depresyon ve "boom" hakkındaki düşüncelerini değiştirmiş ve hükümet yetkililerini

"bütçenin daima denk olması gerektiği" düşüncesinden uzaklaştırarak "gerektiğinde enflasyonist bir ekonominin kabul edilebileceği" fikrini vermiştir. Ancak bu kitap 1936 yılında basılabildiği için ekonomik politika-kada söz sahibi olanlar üzerinde, depresyonun son dönemlerinden önce pek etkisi olmamıştır.

ABD'de Roosevelt idaresi, devlet inşaat yatırımlarına çok para harcıyor; ve bütçesini bu yüzden denkleştiremiyordu. Keynes'in çalışmaları ABD'de takdir ediliyor ve kendisi iyi tanınıyordu. 1930'larda ekonomik konularla ilgili makaleleri Amerikan gazete ve mecmualarında sık sık çıkıyordu. 1931'de ABD'ye yaptığı bir seyahatte üst düzeyde kimselerin bulunduğu konferanslarda konuşmalar yapmış, dünya ekonomik durumunu, Başkan Hoover dahil, pek çok politik liderle tartışmıştı (Gürsoy 1989: 266).

Almanya'da 1929 Dünya Ekonomik Krizinden sonra bir siyasal iktidar değişikliği görülmektedir. Bu ülkede Hitler yönetime gelmişti. Dayandığı ideoloji farkına rağmen, Hitler'in 1933 yılından sonra uyguladığı politika, devlet müdahalesi açısından "New Deal" politikasına benzemektedir. Nazi Hükümeti bu yıllardan itibaren uyguladığı istihdam politikalarıyla 1933-1934 yılları arasında işsizliğin 6 milyondan 2.6 milyona düşmesini sağlamıştır. Almanya bu dönemlerde uyguladığı planlarla ekonomisini canlandırmaya çalışmıştır. İlk planda (1933-1936), büyük bayındırlık yatırımlarıyla, mevcut işsizliğin önlenmesi amaçlanmıştır. Hükümet, ücretleri düşük tutarak sanayici kârlarının, yeniden yatırımlara akmasını programlamıştır, 1937 yılında başlayan ikinci plan, belli bir dinamizm kazanan ekonomiyi, silahlanmada kendi kendine yetecek ölçüde bir savaş ekonomisine dönüştürmeyi amaçlamıştır (Hamitoğulları 1986: 266).

Hitler'in iktidarında işverenlerle yönetim arasında sıkı bir işbirliği kurulmuştur. Devlet monopolleri oluşturulmuş, diğer monopollerle aralarında sıkı bir işbirliği sağlanmıştır. Ülkede doğal kaynaklar harekete geçirilmiş, bu arada kömür ve demir üretimi hızla arttırılmak istenmiş ve dışarıdan da demir cevheri ve krom gibi madenlerin ithali yoluna gidilmiştir. Barışta olunmasına rağmen savaş araçları üretimine büyük bir önem verilmiş, bunun gerçekleştirilmesi için de yukarıda anılan ikinci plan devreye sokul-

muştur. Böylece Almanya, 1939'lardaki fiili savaş henüz başlamadan çok önce, savaş dönemine girmiştir denilebilir.

İtalyan ekonomisinin de bunalımdan etkilendiği görülmektedir. Faşist Parti yönetiminin hakim olduğu İtalya'da bunalımdan sonra yaygınlaşan işsizliğin önlenmesi için devlet müdahaleleri söz konusu olmuştur. 1930'larda Ekonomik Buhran sanayide etkisini arttırınca, sanayi ile ortaklık ilişkisi içinde bulunan bankalar güç durumda kaldığından olası bir iflastan kaçınmak için 1933'te bankaların bu sanayi paylarını devlet satınalmıştır. Ayrıca İtalya'da sanayi alanında yoğun devletçilik uygulamaları hayata geçirilmişti (Kuyucuktu 1985: 277). Böylece, Dünya Ekonomik Buhranına girilen yıllarda İtalya'da devlet ekonomik yaşama etkin bir biçimde müdahale etmiş, olağanüstü harcamalar yapmış ve ekonomik kuruluşlardan bazılarının sahipliği ile işletilmesini bizzat üstlenmiştir.

1929 Dünya Ekonomik Buhranından en az etkilenen ülkelerden birinin SSCB olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi 1917 "Ekim Devrimi" ile Sovyetler Birliği'nde yeni bir dönem başlamıştır. 1920'li yıllardan itibaren belirli planlar yapılarak ülkenin ekonomik görünümü değiştirilmek istenmiştir. Bu planlardan biri de GOELRO (Devlet Elektrifikasyon Komisyonu) idi. Bu, ülkenin ilk perspektif planıdır. GOELRO planı 1935'te hedeflerini süresinden önce gerçekleştirmiş, otuz yerine kırk elektrik santrali yapılmış, kurulu güç 1913'te 1.141 bin, 1921'de 1.228 bin iken, 1935'te 6.923 bin kw. olmuştur. Elektrik üretimi de sırasıyla 2.03 ve 26.3 milyar kw/s. olmuştur. *"Birinci Beş Yıllık Plandan sonra, İkinci Beş Yıllık Plan uygulanmış ve 1937 yılı ikinci planın son yılı olmuştur. Bu planlar döneminde, sosyalist kesimin yaratılmasında olduğu gibi, üretimde de önemli gelişmeler sağlanmıştır"* (Kuyucuklu 1985: 293-94). Görüldüğü gibi planlı ekonomi uygulayan SSCB 1929 yılında karşılaşılan Ekonomik Buhrandan kapitalist ülkelere göre daha az etkilenmiştir.

Burada o dönemle ilgili daha birçok ülkedeki gelişmelere değinilebilir. Ancak böyle bir yola girildiğinde bu çalışma amacından sapmış olur. Bu bölümde buraya kadar yaptığımız incelemelerde genel hatlarıyla 1923-38 yıllarında dünyanın belli başlı ülkelerindeki ekonomik değişimleri tespit

etmiş bulunuyoruz. Görülen odur ki 1929 Dünya Ekonomik Buhranı, ekonomistlerin ve devlet yönetiminde bulunanların, klasik yaklaşımlarla yıllarca uygulanan ekonomik politikaları yeniden gözden geçirmelerinde temel etken olmuştur. Buhranın doğurduğu sorunların çözümü için devlet müdahalesinde adeta dünya genelinde uzlaşma olduğu söylenebilir. Bu cümleden olarak, incelediğimiz ülkelerde özellikle 1929'dan sonra devletin ekonomiye şöyle ya da böyle müdahale ettiğini görüyoruz.

1930'lu yıllar 1920'lerden oldukça farklı olarak demokratik kurumların, liberalizmin sorgulandığı; piyasanın otomatik olarak dengeye geleceğine olan inancın, "homo economicus"a duyulan güvenin sarsıldığı, SSCB'nin de etkisiyle planlama düşüncesinin popüler olduğu yıllar olmuştur. Yine otuzlu yıllar, Birinci Dünya Savaşından sonra yaşanan uluslararası gerginliklere ek olarak 1929 bunalımının otarşik politikaları zorunlu kılması, siyasal ve ekonomik alanda milhyetçiliğin yayıldığı ve bu milliyetçilik akımlarının etkisiyle 1789'dan beri süregelen hümanist geleneklere karşı bir kopuşun yaşandığı yıllar olarak nitelenebilir.

Bütün bu saydıklarımızda şüphesiz temel etken, karşılaşılan Dünya Ekonomik Buhranıdır. Şimdi öncelikle buhranın Türkiye Ekonomisine etkileri ve buhrana karşı Türkiye'de alınan önlemler incelenecektir. Bir anlamda Türkiye'de devletçiliğin alt yapısının oluşumu ile ilgili gelişmeler üzerinde durulacaktır.

DÜNYA EKONOMİK BUHRANININ TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ VE BUHRANA KARŞI ALINAN ÖNLEMLER

Türkiye'nin; Dünya Ekonomik Krizinden, birçok çevre ülkeye göre az etkilendiği söylene de ekonomik yapıda ve özellikle ekonomik politikalar da önemli değişiklikler doğuracak kadar etkilendiği bir gerçektir:

"Ekonomik krizin Türkiye'yi etkilemesi (ulusal) para değerindeki düşüşle başlamış, bunu ihraç malları fiyatlarındaki düşüşler izlemiştir, ihracatın değer olarak gerilemesi de dış ticaret dengesi üzerinde olumsuz etki yapmıştır. Dış ticaret hadlerinin sürekli aleyhte gelişmesi, iç ticaret hadlerine daha yüksek

bir seviyede yansımış, tarım ürünlerindeki fiyat düşüşleri sanayi ürünleri fiyatlarından daha fazla olmuştur. Bu sonuncu durum tarım üretiminde gerileme yaratarak zaten pazara açılmanın ve para ekonomisine geçişin sınırlı olduğu ülkede, doyumluk ekonomiye doğru bir 'geri dönüşe' neden olmuştur" (Başkaya 1986: 64).

Tarıma dayak bir ekonomik yapının var olduğu Türkiye'de 1929 buhranından da özellikle tarım sektörünün büyük yara aldığı söylenebilir (Arıoba 1982). Buhranın Türk tarımına olan etkilerini değerlendiren Tuncay, bu olgunun aynı zamanda siyasi bir bunalıma da neden olduğunu ve halkın yakınmalarını yatıştırmak için Cumhuriyet Halk Fırkası'na karşı yeni bir partinin kurulmasına yol açacak etkiler doğurduğunu ileri sürmektedir (Tuncay 1993: 247).

Diğer taraftan Dünya Ekonomik Buhranı ile birlikte Türkiye'de ithalat kısılmış ve ithalatın yapısı da değişmiştir. "1948 fiyatlarıyla hesaplanan değerlere göre ithalat hacmi, 1928-1933 yılları arasında % 50 oranında daralmıştır" (Tezel 1982: 105). Buhranın ortaya çıkışından sonra Türkiye'nin dış ticaretindeki daralma özellikle tüketim malları ithalatının kısılması ve tarıma yönelik makina ithalatının sabit tutulması ya da azaltılması pahasına elde edilmiştir (Başkaya 1986: 81). Bu arada krizle birlikte tarımsal üretimin gerilediği ve buna paralel olarak köylünün pazarla ilişkisinin son derece sınırlandığı da ifade edilmelidir.

Şu halde Dünya Ekonomik Buhranı'nın Türkiye ekonomisine etkilerini; yabancı ülke paralarına göre Türk Lirasının değer kaybetmesi, iç ve dış ticaret hadlerinin ülkenin aleyhine gelişmesi, ihracatın gerilemesi yanında ithalatın da azalması ve ithalat yapısının değişmesi gibi çok genel olarak sıralayabiliriz. Böylece etkilerini kısaca ortaya koyduktan sonra şimdi de krize karşı alınan önlemleri inceleyelim.

Dünya Ekonomik Krizi öteden beri sürdürülen ekonomik politikaların yeniden gözden geçirilmesini zorunlu hale getirdi. Kriz, bir bakıma ülke yöneticilerinin düşüncelerinde bir köklü dönüşüm yaratmış, ekonomiye yön vermeye dönük çabaları hızlandırmıştır:

"Nitekim, depresyon yıllarında, ekonominin kendi kendine tam istihdam düzeyinde dengeleşebileceğine (dengeye geleceğine) inanılan ülkelerde bile hükümetler ekonomik ve sosyal yaşama müdahale etme zorunluluğunu duymuşlar; devalüasyona başvurarak artan mal stoklarını eritmeğe; gümrük re simlerini yükselterek, ithalata kontenjan koyarak, milli malları yabancı mallara karşı korumaya; çeşitli genişletici ve daraltıcı tedbirlerle krizin etkilerini gidermeye çalışmışlardır. Bu yıllarda Keynes'in 'Ekonominin eksik istihdam düzeyinde dengeye gelebileceği; tam istihdamı sağlamak için talebin arttırılması gereği üzerinde duran, bunun için devlet müdahalesini zorunlu gören' istihdam teorisi henüz bilinmiyordu. Bilinse de Türk Ekonomisine uygulanabilirliği kuşku götürürdü. Çünkü Türk Ekonomisi 'nin asıl sorunu mevcut üretim kapasitesinin tam çalıştırılması değil, üretimi arttırmak, yeni kapasite yaratmaktır.'" (Zarakolu 1982: 92).

Türkiye'de krizin yarattığı etki, değişik düzenlemelere neden olmuştur. Bunlar genel olarak yasal düzenlemeler, yarı-resmi kuruluşların oluşturulması, merkez bankasının kurulması, danışma nitelikli raporların hazırlanması, sergilerin açılması gibi tedbirler olarak ele alınabilir. Bu bağlamda Dünya Ekonomik krizinin yarattığı etkileri ortadan kaldırmak için Türk Hükümeti bu dönemde genel ekonomik durumla ilgili çeşitli raporların hazırlanmasını istedi. Bu raporlar Şakir Kesebir Planı, K. Müller ve H. Schacht raporları ve Fransız ekonomist Charles Rist'in raporundan oluşmaktadır (Tekeli ve İlkin 1981: 124). Bu raporların içeriği ekonominin o dönemdeki durumu ve bu durumdan kurtulmanın yollarını öneren bir "ekonomi programı" hazırlanması ile ilgilidir.

Yukarıda krizin etkileri incelenirken belirtildiği gibi para değerindeki azalma krizin önemli sonuçlarından biriydi. Türk hükümeti para değerindeki düşüşü önlemek için 20.11.1930 tarih ve 1567 sayılı kanunu çıkarmıştır. "*Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun*"m gerekçesinde, "*Türk parasının kıymetini düşürmeye çalışanların ağır bir şekilde cezalandırılacakları*" ifadesi yer almaktadır. Para değerinin korunmasıy-

la dolaylı olarak ilgili "*Ticarette Tağşiş'in Men-i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun*" da 6.10.1930 tarih ve 1705 sayı ile kabul edilmiştir. Bu dönemde yasal düzenlemelerden bir diğeri de dış ticaret ile ilgili olarak 'Ticaret Mukavelesi ve Modüs Vivendi Akdetmeyen Devletler Ülkesinden Türkiye'ye Yapılacak İthalata Memnuiyetler veya Tahdid veyahut Takyitler Tatbikine Dair Kanun" kabul edilmiştir. Bu üç kanundan "*birincisi, spekülasyona yönelik girişimleri denetim altına alıyor, ikincisi, ihracatçılara bazı yaptırımlar getiriyor, üçüncüsü de ithalatçı tüccarı denetim altına almayı amaçlıyordu.*" (Başkaya 1986: 89). Bu düzenlemelerin ileride gündeme gelecek olan "Devletçi" uygulamalara uyum sağlayacak dış ticaret kontrolüne yönelik olduğu gözden uzak tutulmamalıdır.

Buhranın etkilediği parasal alandaki sorunların çözümü için 1930 yılında 1715 sayılı Kanun'la Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kurulmuştur. İlgili Kanun'la Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının görevleri şöyle belirlenmiştir (Tekeli ve İlkin 1981, 90-110):

- 1- İskonto fiyatını tespit etmek ve para piyasasını ve tedavülünü düzenlemek;
- 2- Hazine işlemlerini yapmak;
- 3- Hükümetle birlikte Türk Parasının istikrarı ile ilgili bütün tedbirleri almak.

Merkez Bankasının kurulmasıyla Türk Devleti para ve kambiyo politikalarını oluşturmaya yarayacak bir politika aracına sahip olmuş, milli bankacılığın gelişmesi ivme kazanmıştır.

Dünya Ekonomik Krizinin etkisiyle Türk parasının değer kaybetmesinin temel nedeni olarak dış ticaret açığının görülmesi, Türk Hükümetini, ithal malları tüketiminin kısıtlanması için çalışmalar yapmaya zorladı. İsmet İnönü TBMM'nde yaptığı bir konuşmada "*Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi menbana, yani istihsaline kifayet etmek endişesi; işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarfetmeyecek kanaatkar bir hayata girmek mecburiyetindedir.*" (Tekeli ve İlkin 1981: 92) diyordu. Bu konuşmanın önemli bir sonucu Milli İktisat ve Ta-

sarruf Cemiyeti'nin kurulmasıdır. Bu cemiyetin temel amaçları şöyle sıralanabilir (Tekeli ve İlkin 1981: 93):

- 1- Halkı israfla mücadeleye, hesaplı, tutumlu yaşamaya ve tasarrufa alıştırmak,
- 2- Yerli malları tanıtmak, sevdirmek ve kullanırmak,
- 3- Yerli malların miktarını yükseltmeye, kalite itibariyle dıştaki benzeri mallar seviyesine getirmeye ve fiyatlarını ucuzlatmaya çalışmak,
- 4- Yerli malların arzını arttırmaktır.

Ekonomide, Dünya Ekonomik Krizinin ortaya çıkardığı çeşitli dengesizlikleri, olumsuzlukları gidermek için ileri sürülen yaklaşımlar ve uygulanması önerilen politikalar, 1929'dan önceki dönemden farklı olarak, devletin etkin müdahalesi ve sanayileşme konusunda yoğunlaşmaktaydı. Bu ise devletçiliğe giden yolun başlangıcını oluşturuyordu.

TÜRKİYE'DE DEVLETÇİLİĞE GEÇİŞİN TEMEL NEDENLERİ

Ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek için devletçiliği gerekli ve olumlu bir ekonomi politikası aracı olarak gören Cumhuriyet Hükümetleri'nin (İnönü 1993: 4) bu yaklaşıma ulaşmalarında şüphesiz çeşitli ekonomik, sosyal, siyasal ve konjonktürel nedenler söz konusu olmuştur. Bu çalışmada dış gelişmeler üzerinde durulduğu için öncelikle dış nedenleri belirginleştirmek gerekir.

Dış Nedenler

- 1- 1929-1930 Dünya Ekonomik Kriziyle pek çok ülkede fiyatların düşmesi, stokların artması, üretim kapasitelerinin gerilemesi ve işsizliğin yaygınlaşmasıyla birlikte serbest piyasa mekanizmasına olan güvenin önemli ölçüde sarsılması ve bunalımdan çıkılması için hükümetlerin ekonomide daha etkin rol oynaması gerektiği fikrinin yaygınlaşması,
- 2- Almanya, İtalya, Fransa ve ABD'de yukarıda anılan fikirlere paralel uygulamaların görülmeye başlanması,
- 3- SSCB'deki planlı uygulamaların başarılı olması,
- 4- Osmanlı Devleti'nden devralınan ağır borçlar,
- 5- Emperyalizme karşı kendini daha iyi savunabilme düşüncesi.

Anlaşıyor ki, 1929 Dünya Krizinin doğurduğu sonuçlar tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik politikada devletin etkin müdahalesini gerektirmiştir. Ancak 1930'lu yıllardaki Türkiye'de uygulanan devletçi politikaları sadece dış nedenlere bağlamak olanaksızdır. Türkiye'nin içinde bulunduğu duruma bağlı olarak devletçiliğe geçişte bir çok iç neden bulunmaktadır. Burada iç nedenlerin ayrıntısına girmek bu çalışmanın sınırlarını zorlayacağı için sadece nedenler belirtilecektir.

İç Nedenler

- 1- Devletin, Türk Tarihindeki geleneksel önemi ve ağırlığı sebebi ile halkın birçok şeyi "Devlet'ten" bekleyen bir psikoloji içinde olması,
- 2- Özel kesime dayalı olarak sürdürülen "Liberal Ekonomi Politikası"yla yaklaşık on yılın sonunda, beklenen ekonomik gelişme ve sanayileşmenin gerçekleşmemiş olması,
- 3- Yeterli sermayenin henüz birikememiş olması,
- 4- Kişi başına gelirin düşüklüğü, altyapının yetersizliği, kalifiye eleman sıkıntısı, müteşebbis eksikliği ve teşebbüs ruhunun yeterince gelişmemiş olması,
- 5- Tecrübesizlik, bilgi eksikliği, karşı olunmadığı halde yabancı sermayeye karşı çekingenliğin varlığı,
- 6- 1929 yılında yeni gümrük rejiminin yürürlüğe girişine kadar, ulusal sanayinin dış rekabete karşı korunamaması,
- 7- Halkın ilk on yılın ekonomik gelişmesinden hoşnut olmaması ve bu nedenle de "Serbest Fırka"ya yönelmesi,
- 8- Cumhuriyet Hükümetlerinin ilk yıllarda sosyal, politik, hukuksal ve kültürel alanlardaki inkılapların gerçekleştirilmesine ağırlık verilmesi ve böylece ekonomik kalkınma ve sanayileşmenin sağlanamaması.
- 9- Liberal ekonomik yaklaşımlara karşı, 1931-1933 yıllarında yayınlanan Kadro Dergisi etrafında toplanan yazarların devletçiliği savunmaları (Etkilerinin ne kadar olduğu tartışılabilir.)
- 10- Mustafa Kemal Atatürk'ün üç aylık yurt gezisini yapması ve gezi esnasında halkın ekonomik sıkıntılarının ve şikayetlerinin yakından görülmesi.

Ancak burada belirtilmesi zorunlu olan önemli bir gerçek de, Türkiye'de uygulanan "Devletçilik" in dünyanın hiç bir yerindeki model alınmadan kendine özgü koşullarda ve ilkelerde uygulandığıdır. Şimdi de o dönemde uygulanan devletçiliğin temel özelliklerini ve uygulama sonuçlarını inceleyelim.

TÜRK DEVLETÇİLİĞİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Cumhuriyet'in kuruluşunu takip eden on yıllık dönemde özel teşebbüsün güçlendirilmesine çahşılmıştır. Sanayinin özel teşebbüs eliyle kurulması istenmiştir. Fakat yukarıda da işaret edildiği gibi istenilen başarı elde edilememiştir. İç ve dış ekonomik gelişmelerin zorlamasıyla iktisat politikasında bir değişiklik yapılarak, "Devletçilik" yeni benimsenen politikanın en önemli ilkesi haline getirilmiştir.

Devletçilik temel anlamıyla devletin ekonomik hayatın içine girmesidir (Su 1987: 267).

Türkiye'de devletçiliğin ekonomik alanda görünümü, değerlendirilmesi karma ekonomi şeklinde olmuştur. Devletçilikte temel uygulama alanı ekonomi olduğu için devletçilik ve karma ekonomi terimleri eş anlamda kullanılmıştır (Sağlam 1973: 52-53).

Devletçilik, H. Laufenburger'e göre Türkiye'de 19. yüzyıldan beri sosyalizm tarafından öngörülen fikirlerden yararlanmış bir sistem değildir. Türkiye'nin kendi ihtiyaçlarından doğmuş kendine mahsus bir sistemdir (Laufenburger 1941: 238-239). Ergin'e göre, Atatürk'ün anladığı anlamda devletçilik, *"girişim alanlarında özel sektöre ve kamu sektörüne paralel fonksiyonlar tanıyan bir karma modeldir, bir orta yoldur. Sınır çizgisi, şartlara bağlı olarak sağa veya sola kaydırılabilecektir. Ancak özel sektörün yerine devleti ikame etmek söz konusu değildir. Özel sektör faaliyetlerinin yetersiz kaldığı durumlarda, devlet müdahale ederek girişimci duruma geçebilecektir."*(Ergin 1978:195). Afet İnan'a göre Atatürk Devletçiliği şudur: *"Bizim takip ettiğimiz devletçilik ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için, milletin umumi ve yüksek menfaatlerini icap ettirdiği işlerde bilhassa; iktisadi sahada fiilen, alakadar etmektedir."* (İnan 1972: 23).

İsmet İnönü, Kadro Dergisi'nde çıkan ünlü yazısında devletçiliğin, özel birikimin yerine değil, özel birikimi tamamlamak üzere başvurulmuş bir anlayış olarak benimsenmesini arzulamıştır. Devletçilik uygulamasında üst düzeyde sorumluluk almış olan Celal Bayar, devletçilikten beklediği rolü **şöyle anlatmıştır:** *"Almanya'da... Büyük Frederik örnek fabrikalar yapmak ve bunları ilk fırsatta müstahsilere mal etmek yolunu tutmuştu. Yaptıklarını satar, yeniden fabrikalar kurarak onu da şahıslara devrederdi...Bu sistemin bizde de tatbiki verimli bir netice verir...Bizim devletçiliğimiz...ferdin teşebbüsünü destekleyen...bir devletçiliktir."* (Boratav 1962: 210).

Bernard Lewis de Türkiye'de 1930'lu yıllardan sonra uygulamaya konan **devletçilikle ilgili olarak:** *"...özel teşebbüsün ya şüpheli görüldüğü ya da yetersiz olduğu ülkede devletçilik, bu suretle, milli gelişme ve güvenlik adına, endüstri faaliyetinin bir öncüsü ve yöneticisi olarak devletin müdahalesi anlamına geliyordu"* demektedir (Lewis 1991: 465). Muharrem **Hiç'in belirttiği gibi,** *"Atatürk'ün uyguladığı ve devletçilik olarak adlandırılan özel ekonomik rejim, dogmatik yahut doktriner değil, tamamen pragmatik esaslara dayanmaktaydı"* (Hiç 1979: 116).

Atatürk tarafından sınırları çizilen ve uygulanan devletçilik politikasının şu özellikleri taşıdığı görülmektedir (Yaşa 1966: 21-22):

- Devletçilik devletin bazı sınai teşebbüsleri kurup işletmesidir. Ulusal ekonominin temeli özel teşebbüstür. Devlet, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, ulusu refaha ve ülkeyi belli bir ekonomik kalkınma düzeyine erdirmeye konusunda henüz yeterli olmayan özel teşebbüsün bu yeterlik sağlanıncaya kadar kısmen yerini almış olacaktır.
- Devletçilik kısımdır ve hemen hemen sadece sanayi alanını kapsamaktadır. Tarım kesiminde kamu teşebbüslerinin, devletçiliğin resmi politika olarak benimsenmesinden on yıl sonra kurulduğu görülmektedir. O dönem için tarımın ihmal edilip sanayi kesimine önem verildiği, sonucu açıktır.
- Devletin doğrudan yatırımlarda bulunduğu alanlar da dahil olmak üzere bütün üretim, mali nedenlerle tekel konusuna alınanlar hariç, özel teşebbüsün çalışmasına açık tutulmuştur. Buna göre Türk Devletçiliğinde kamu sektörüyle özel sektör birarada yaşamak zorundadır.

1929 Dünya Ekonomik Buhranının da etkisiyle ülkenin içinde bulunduğu koşulların uygulanmasını bir bakıma zorunlu hale getirdiği devletçiliğin Türkiye'ye has özelliklerini ortaya koyduktan sonra şimdi de devletçilik ilkesiyle bütünleşen sanayi planı uygulamalarını inceleyebiliriz.

TÜRKİYE'DEKİ İLK DEVLETÇİLİK UYGULAMALARI VE SONUÇLARI

Devletçilik uygulamasının ilk somut örneğini Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1933-38) oluşturur. Beş yıllık bir süre içinde hangi alanlarda ne gibi yatırımların yapılacağını gösteren bir program özelliğini taşıyan bu plan, sadece sanayi kesimini konu almaktadır (İlkin 1974: 320).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının temel amaçları da şunlardır (Kepenek 1987: 61):

- 1- Yerel, ya da bölgesel tarımsal üretime ve doğal kaynaklara dayalı sınıai üretim birimleri kurulması.
- 2- Dışalım konusu olan temel tüketim mallarının yerli üretimine (özellikle dokuma sanayine) öncelik verilmesi.
- 3- Sınai kuruluşların hammadde ve işgücü kaynaklara yakın bölgelerde kurulması.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında, hammaddesi ülke içinde bulunabilen sanayi kollarına ağırlık verildiği söylenebilir. Sanayinin bu alanlarında alt yapıyı kurmak için büyük sermayeye ve teknik güce gereksinim olmuştur. Bu nedenle gerekli olan bu tesislerin, devlet tarafından kurulması düşünülmüştür. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında öngörülen sanayi yatırımları yapılırken dikkat edilen nokta; kurulan sanayinin tarım alanındaki faaliyete destek olmasıdır. Kükürt, gülyağı ve sünger dışında, kurulmasına karar verilen sanayinin üretim kapasitesi, ülkenin ihtiyaç ve tüketimine eşittir. (İlkin 1974: 320-21).

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planında öngörülen 20 fabrikanın kurulmasına ilişkin yürütme ve koordinasyon görevi Sümerbank'a verilmişti (Tokgöz 1995:44). Planda öngörülen yatırımlar şunlardır (Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı 1936: 12):

- Dokuma sanayi (pamuk, kendir, yün),
- Maden sanayi (demir, kok, kömür türevleri),
- Selüloz sanayi (selüloz, kağıt, karton, suni ipek),
- Seramik sanayi (şişe, cam, porselen),
- Kimya sanayi (zeytinyağı, klor, südkostik, süperfosfat).

Dokuma, maden, selüloz, seramik ve kimya olmak üzere beş kesimden oluşan planda toplam yatırımlar içinde dokuma sanayiinin payı % 49,9, maden sanayiinin % 26,9, selüloz sanayiinin % 5,3'tür (İnan 1972: 141).

Görüldüğü gibi yatırımlarda dokuma sanayii ile madencilik sektörüne büyük önem verilmiştir.

Bu yatırımlarda dokuma sanayii ile ilgili olanlar Sümerbank'a, madencilik ile ilgili olanlar Etibank'a bağlanmıştır. Bu kuruluşlar günümüze kadar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Planın uygulamaya geçtiği yıllar, Türkiye'nin Dünya Ekonomik Krizinin etkilerini yaşadığı yıllardır. 1931-1933 yılları arasında hazırlanıp Mayıs 1934'te yürürlüğe giren bu plan (Başol 1992: 56) sayesinde tüm olumsuzluklara rağmen çok önemli işletmeler kurulmuştur. Bunlar:

- 1- Kimya sanayi dalında: Suni ipek (Gemlik), gülyağı (Isparta), kibrit asidi (İzmit).
- 2- Toprak sanayi dalında: Seramik (Zonguldak), cam ve şişe (Paşabahçe) ve farklı yerlerde çimento fabrikaları.
- 3- Demir sanayi dalında: Karabük
- 4- Kağıt ve selüloz dalında: İzmit
- 5- Kamganı sanayi dalında: Merinos-Bursa
- 6- Kükürt sanayi dalında: Keçiözümlü
- 7- Süngercilik dalında: Bodrum
- 8- Kendir sanayi dalında: Kastamonu
- 9- Pamuklu dokuma sanayi dalında: Bakırköy, Kayseri, Ereğli, Nazilli ve Malatya.
- 10- İplik ve dokuma dalında: Iğdır.

Bu yatırımların finansmanı önce 45 milyon TL olarak tahmin edilmiş, fakat dönem sonunda rakam 100 milyon TL'ye ulaşmıştır (Kepenek 1987:

63). Yatırımların finansmanında bir yandan iç kaynaklara (kamu tasarruflarına), diğer yandan da dış kaynaklara (kredilere) başvurulmuştur. 1934 yılında SSCB'den alınan yirmi yıl vadeli ve faizsiz 8 milyon dolarlık kredinin tamamı doküma sanayisinde kullanılmış, 1938 yılında İngiltere'den alınan 13 milyon sterlinlik kredi ise Karabük Demir-Çelik Fabrikasının² finansmanında kullanılmıştır (Cillov 1965: 135). Burada, planda öngörülen yatırımların yüzde elliye yakın bölümünün dış kaynakla gerçekleştirildiğini vurgulamakta yarar bulunmaktadır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarıyla uygulanması sonucu gerçekleştirilen sanai üretim, dönemin toplam ithalatının hemen hemen yarıya yakınına oluşturmaktadır (Kepenek 1987: 63). Zaten devletçi sanayileşme politikasının temel amaçlarından birisi de, ithal edilmekte olan malların yerli üretimlerini gerçekleştirmektir. Bu nedenle Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'nda istenilen amaçlara ulaşıldığı söylenebilir.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planının başarıyla uygulanması sonucu, 1936 yılında yayınlanan ve 1938-1943 döneminde uygulanması planlanan çok daha geniş kapsamlı İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmıştır. Bu planda, birincisinden farklı olarak ara ve yatırım malları üretimine öncelik veriliyor, ayrıca elektrifikasyon, madencilik ve limanlar gibi altyapıdaki gelişme ön plana çıkarılıyordu. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planında öngörülen fabrika sayısının da öncekine göre dört-beş kat fazla olduğu görülmektedir.

Bu planda yatırım yapılacak başlıca sanayi dalları ise şunlardı³:

- Makina sanayi,
- Ölçü aletleri sanayi,
- Metal işletme sanayi,
- Gemi yapım sanayi.

İkinci dünya savaşının tüm dünyada estirdiği olumsuz hava Türkiye'deki İkinci Beş Yıllık Sanayi Planına ilişkin uygulamaları etkilemiştir. Savaşın Türkiye'ye de yayılma tehlikesi karşısında yatırımlarla ilgili öncelikler değiştirilmiş ve planın uygulaması aksamıştır. Bu nedenle İkinci Sanayi Planının birincisi kadar başarılı olmadığı ve uygulanamadığı açıktır.

Açıklamalar

- 1 New Deal: Roosevelt'in 1928-32 ekonomik bunalımından sonra Amerikan ekonomisini yeniden yapılandırmak üzere getirdiği, ekonomiyle ilgili bir dizi yasa.
- 2 Sanayileşmenin sürükleyici ve temel girdisi olan demir-çelik ihtiyacını karşılamak üzere 3 Nisan 1937'de Karabük Demir-Çelik Fabrikası'nın temeli atılmıştır.
- 3 İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı, 1936, Giriş Bölümü.

Kaynaklar

- ARIOBA, Ç. (1982), "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Cumhuriyet'in Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, A.Ü. S.B.F. Yay.,No:513, Ankara.
- BAŞAR, A. H. (1945), *Atatürk'le Üç Ay*, İstanbul.
- BAŞKAYA, F. (1986), *Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi, Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına*, Birlik Yay., Ankara.
- BAŞOL, K. (1992), *Türkiye Ekonomisi*, İzmir.
- Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, (1933-1938)*, Başvekalet Matbaası, Ankara, 1936.
- Boratav, K. (1962), *Türkiye'de Devletçilik, 1923-50*, Ankara.
- CILLOV, H. (1965), *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul Ün. Yay., No: 1132, İstanbul.
- ERGİN, R. (1978), *Kemal Atatürk*, İstanbul.
- ERSOY, A. (1990), *İktisadi Teoriler ve Düşüncelerin Gelişme Tarihi, ABAM Yay.*, İzmir.
- GÜLALP, H. (1983), *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, Yurt Yay., Ankara.
- GÜRSOY, M. (1989) *Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri, Metis Yay.*, İstanbul.
- HAMITOĞULLARI, B. (1986), *Çağdaş İktisadi Sistemler*, Savaş yay. Ankara.

- HEATON, H. (1985), *Avrupa İktisat Tarihi, C 2*, Teori Yay., Ankara.
- Hiç, M. (1979), *Kapitalizm, Karma Ekonomi ve Türkiye*, İ.Ü.İ.F. Yay., İstanbul.
- Hiç, M. (1981), "Atatürk'ün Ekonomik Alandaki Görüşlerinin Felsefi ve Siyasi Temelleri", *Atatürk ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye'si*, Ankara.
- İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1936)*, Başvekalet Matbaası, Ankara.
- İLKİN, A. (1974), *Kalkınma ve Sanayi Ekonomisi*, İ.Ü. Yay., No: 343, İstanbul.
- İNAN, A. A. (1972), *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı*, Ankara.
- İNÖNÜ, İ. (1993), "Fırkamızın Devletçilik Vasfı", *Kadro Dergisi, C II*, Sayı: 22,
- TEŞRİNİEVVEL, 1933, Gazi Ün. Yay., Haz.: Cem Alpar, Ankara.
- İnönü'nün Söylev ve Demeçleri: I*, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, İstanbul
- KAZGAN, G. (1993), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul.
- KEPENEK, Y. (1987), *Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi*, Teori Yay. Ankara.
- KEYNES, J.M. (1936), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Londra: Macmillan.
- KUYUCUKLU, N. (1985), *İktisadi Olaylar Tarihi*, İstanbul.
- LAUFENBURGER, H. (1941), *İktisadi Sahada Devlet Müdahalesi*, (Çev.: Zeki Apaydın), İstanbul.
- LEWIS, B. (1991), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Yay. Ankara.
- MALTHUS, R. (1914), *An Essay on Population*, 2 cilt, Londra: J.M. Dent.
- SAĞLAM, D. (1973), "Cumhuriyet'in 50. Yılında Devletçilik", *Al T.I.A. Dergisi, Cumhuriyet'in 50. Yıl Özel Sayısı, C 5*. Ankara.
- SEYİDOĞLU, H. (1991), *Uluslararası İktisat*, İstanbul.
- Su, K. M., Mumcu, A. (1987), *Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük*, İstanbul.

- TEKELİ, İ. ve İlkin, S., (1983), 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara.**
- TEKELİ, İ. ve İlkin, S. (1981), Para ve Kredi Sisteminin Oluşmasında Bir Aşama, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Ankara.**
- TEZEL, Y. S. (1982), Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, 1923-1950, Yurt Yay. Ankara.**
- TOKGOZ, E. (1995), Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi, Ankara.**
- TUNCAY, M. (1993), Türkiye'de Tek Parti Yönetiminin Kurulması, Ankara.**
- ULUTAN, B. (1975), İktisadi Doktrinler Tarihi, İstanbul.**
- YAŞA, M. (1966), İktisadi Meselelerimiz, İstanbul.**
- YAŞA, M. (1966), İktisadi Meselelerimiz, İstanbul.**
- YOUNGSON, A.J., (1960) The British Economy, 1920-1957, London.**
- ZARAKOLU, A. (1982), "1929/30 Dünya Ekonomik Krizi Karşısında Türk Ekonomisi ve Ekonomisi ve Alınan Krizle Mücadele Tedbirleri", Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, A.Ü.S.B.F Yay. No: 513, Ankara.**

The 1929 World Economic Crisis and Transition to Etatism in Turkey

Mehmet BULUT*

Abstract: The principles of the economic policy which applied during the early years of establishing process of the Republic of Turkey were shaped in the first Economic Congress in İzmir in 1923. This economic policy can be described as 'liberal' and was followed until the beginning of the 1930's. A new economic policy appeared in the new Republic during the 1930s. The state began to play an important role in the economy by following an 'etatist' economic policy. This article focuses on the internal and external dynamics of carrying out the etatist practices in Turkey during the period concerned. The main reasons of the etatistic economic applications are discussed, and the consequences are evaluated.

Key words: Etatism, economic crisis, economic policy, industrialization, industrial plan.

* *Başkent University - ANKARA*
mbulut@baskent.edu.tr

Мировой Экономический Кризис 1929 года и Переход к Национализации в Турции

Мехмет БУЛУТ, к.н., доцент*

Резюме. В Турции правила, связанные с экономическими политиками, проводившимися в первые годы после провозглашения Республики, были сформированы Измирским Экономическим Конгрессом в 1923 году. Эти политики, которые можно назвать тенденциозно-либеральными, продолжались до 30-х годов. Однако начиная с этого периода в Турции был осуществлён переход к “национализации”, т.е. к процессу, где государство занимало важное место в экономике. В этой статье проанализированы внутренние и внешние изменения, вызванные с переходом к национализации в Турции; другими словами, проанализированы основные причины новой политики, проводившейся в экономике. Наряду с этим в определённом размере рассмотрены результаты начального осуществления национализации.

Ключевые слова: национализация, экономический кризис, экономическая политика, индустрализация, план промышленности

---

* Башкентский Университет, факультет экономических и управленческих наук- АНКАРА